

ŞAİR TEZKİRELERİNDE ÖLÜM BAĞLAMINDA DİL VE ÜSLUP ÜZERİNE BİR İNCELEME

Yrd. Doç. Dr. İlyas YAZAR

Dokuz Eylül Üniversitesi, Buca Eğitim Fakültesi,
İlköğretim Bölümü

ÖZ

Biyografiler ve biyografik kaynaklar kültür ve edebiyatımız açısından oldukça önemli eserler arasında yer almaktadır. Bu bağlamda Türk edebiyatının geriye dönük öncelikli biyografik eserleri arasında kuşkusuz Şu'arâ Tezkireleri önem taşımaktadır. Diğer yandan insanoğlunun yaşam sürecinde doğumları, yaşantıları ve yaptıkları kadar ölümleri ile ilgili yazılanlar da edebi gelenek içinde anlam bulmaktadır. Edebiyatımıza katkısı bulunan şair ve yazarlarımızın etkileri nispetinde dönemlerinde ya da sonraki süreçlerde yazılan kaynaklarda biyografik bilgilerine yer verildiği görülmektedir. Çalışmamızda şair tezkirelerindeki ölüm ve ölüme dair söylemlerin, örneklem seçilen tezkirelerden hareketle dil ve üslup incelemelerine yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Eski Türk edebiyatı, tezkire, şair tezkireleri, ölüm

ANALYSIS OF LANGUAGE AND STYLE IN THE CONTEXT OF DEATH IN THE COLLECTION OF BIOGRAPHIES OF THE POETS

ABSTRACT

Biographies and biographical sources are one of the important works in terms of our literature and culture. In this context, Şu'arâ Tezkire is undoubtedly an important work in retrospective among the biographical works of Turkish literature. Apart from this, in addition to texts which are about the births, lives, and the things the people do during their lifetime, the texts about their death are also of so much significance in the literary tradition. In this study, death and discourses on death, review of the language and the style of these discourses are going to be examined based on the selected collection of biographies.

Keywords: Classical Turkish literature, collection of biographies, collection of biographies about poets, death

Kişilerin hayat hikâyelerinin konu edildiği biyografi, tarihin her döneminde varlığını hissettirdiği için âdeta insanlıkla yaşıt hale gelmiştir. İnsanoğlunun önceki yaşantılara yönelik öğrenme arzusu biyografik çalışmaların giderek her alanda gelişmesine zemin hazırlamıştır. Buradan hareketle edebi geleneğimiz içinde yer alan şairlerin hayat hikâyelerinin ve eserlerine ait örneklerin bulunduğu şair tezkireleri de XV. yüzyıldan sonra edebi yaşantımızda yer almaya başlamıştır. Çalışmamızda dil ve üslup bağlamında

örneklem alınan tezkirelerde ölüm kavramı ve çağrışımlarıyla ilgili verilen bilgiler değerlendirilerek söyleyişe dair farklılıklar üzerinde durulacaktır.

Ölüm, sözlük anlamıyla hayatın tam ve kesin olarak sona ermesi, âhret yolculuğu, ebedî uyku, emrihak, irtihal, memat, mevt, vefat gibi anlamlara gelmekle birlikte çoğunlukla da ecel sözcüğü ile karşılanmaktadır. Ecel ise sözlükte hayatın sonu, ölüm zamanı demektir.¹ Bu kapsamda ölüm ve ecel eksenli birleşik sözcüklere baktığımızda ölüm korkusu, ölüm fermanı, ölüm sessizliği, ölüp ölüp dirilmek, ölenle ölümez, ölüm Allah'ın emri, ölümü göze almak, ölümüne susamak, ecel beşiği, ecel şerbeti, ecel teri, eceli gelmek, eceline susamak, eceliyle ölmek, ecele çare bulunmaz, ecel geldi cihana baş ağrısı bahane gibi çok değişik biçim ve formatlarda birleşik sözcük, deyim ve atasözü ölüm ve ölüme dair söz varlıklarımız olarak kültürel dünyamızda canlılığını korumaktadır. Bu bağlamda yapılabilecek basit bir araştırmanın sadece ölümlle ilgili olarak söz varlığımız içinde yüzü aşkın kullanım biçiminin olduğunu ortaya koyması, ölüm ve ölümlle ilgili çağrışımların kültürümüzde ne derece etkin biçimde kullanıldığını göstermektedir.²

Ölümün her canlının yaşayacağı bir hakikat olduğu mukaddes kitaplarca ifade edilmekle birlikte³, ölüm gerçeği ile yüzleşen ilk insanla günümüz insanı arasında ölümden korkma, acı duyma ve dehşete kapılma açılarından ciddi bir ayrım söz konusu değildir. İnsanlık tarihinin gelişim seyrine göre ölüm ve ölüme dair bakış açıları her kültür ve medeniyetin sanat ve edebiyatında yankı bulmuş ve bulmaya da devam etmektedir. Bu yaklaşımlar arasında ölüm kimine göre bir yok oluş, tükeniş, bitiş anlamına gelirken kimilerine göre de yeniden doğuş, ebedi âleme yolculuk, sevgiliye kavuşma gibi imajlarla sevimli ve sempatik gösterilmeye çalışılmıştır.

Ölüm, edebiyatımızda da tarihsel süreç içinde her devirde ve her alanda ele alınmış konulardan birisi olarak edebî geleneğimizin de başlıca temaları arasında yer almıştır. Sagu, ağıt, mersiye gibi edebî türler yanında ölen kişilerin ardından düşürülen tarihler ve manzum olarak yazılmış mezar kitabeleri gibi metinler doğrudan ölüm temasının işlendiği müstakil örnekler olarak değerlendirilebilir. Bu tür şiirlerden bilhassa mersiyelerde; dünyanın geçiciliği, feleğin dönekliği, ölenin kaybından duyulan keder, tutulan yas, ölene ait övgüler, sabır ve afiyet temennileri gibi övgülerin yer aldığı âşikârdır (İsen 1994: 22-39).

Edebî geleneğin temsilcisi olan sanatçıların biyografilerini içeren eserlerden tezkireler de bu kapsamda yazarlarının ölüm karşısındaki tavırlarını göstermesi açısından anlamlıdır. Anma, sözünü etme, anımsama gibi anlamlara

¹ *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu, Ankara, 2005.

² TDK Türkçe Sözlük'te "ölüm" sözcüğüyle birlikte kullanılan sözcük, birleşik sözcük, deyim ve atasözlerinin sayısının 153 olduğunu ortaya koymaktadır. (<http://tdkterim.gov.tr/bts> E.T.:02.02.2009)

³ *Tevrat*:Yasanın Tekrarı 30/15; *Zebur*: 22/15; *İncil*: Matta 17/19, Markos 9/9, Pavlus'un Mektupları 1/23; *Kur'an*: 3/185, 21/ 35, 29/57, 20/55, 22/ 7, 75/3-4.

gelen Arapça zikir kökünden türetilen **tezkire** temel anlamıyla hatırlamaya vesile olan şey olarak kullanılmaktadır. Tezkire sözcüğünün kapsam alanı edebiyat terminolojisi ile sınırlandırıldığında ifadenin “*Osmanlı toplumunun maddi ve manevi kültürünü meydana getiren her meslekten yaratıcı kişinin biyografik künye yazıcılığını temel alan bir tür*” (İsen 2010: 26) olarak yaygınlık kazandığı görülmektedir. Tezkire yazarlarının eserlerinde yer verdikleri sanatçıların ölümleriyle ilgili söyleyiş kalıpları, yüzyıllara göre değişkenlik göstermekle birlikte kelime kadrosunun çeşitliliği ve zenginliğiyle de dikkat çekmektedir.

XV. yüzyılda Ali Şir Nevâi ile başlayan Türk edebiyatında tezkire yazma geleneğinin XX. yüzyılın başlarına kadar sürdüğü ve bu süreçte otuzun üzerinde tezkire yazıldığı görülmektedir.⁴ XVI. yüzyılda Sehî Bey, Latîfî, Âşık Çelebi, Hasan Çelebi, Ahdî, Gelibolulu Âlî ve Beyânî; XVII. yüzyılda Sâdikî, Riyâzî, Faizî, Rıza, Yümnî, Âsım ve Güftî; XVIII. yüzyılda Mûcib, Safâyî, Sâlim, Râmiz, Silahdarzâde, Esrar Dede ve Âkif; XIX. yüzyılda Şefkat, Esad Efendi, Arif Hikmet, Fatin, Tevfik ve Mehmed Tevfik ile XX. yüzyılda Fâik Reşat, Mehmed Siraceddin, Aga Muhammed, Nâil Tuman, Ali Emîri ve Mahmut Kemal İnal gibi isimler yazdıkları eserlerle tezkire yazarları arasında yer almıştır.⁵

Tezkire yazarlarının çalışmalarında biyografik künye yazıcılığı esas alındığı için bu tür çalışmalarda şair merkezli yaklaşımların öne çıkması türün bir özelliğidir. Tezkire yazarı eserinde yer verdiği kişilerin biyografik yaşamlarıyla ilgili bilgileri özlü biçimde derlemiş ve şiirlerinden verdiği örneklerde seçici davranmıştır. İlk dönem tezkirelerinde yer alan kişilerin genellikle doğum ve ölümleriyle ilgili tespitlere fazla yer verilmeden, adı, sanı, lakabı ve sanatıyla ilgili kısa değerlendirmeler ortaya konulmuşken XVIII. yüzyıldan sonra yazılanlarda özellikle ölüm tarihi, ölüm biçimi ve defin yeri gibi ölümleriyle ilgili tespit ve değerlendirmeler daha geniş yer tutmuştur.

Araştırmamızda tezkirelerde yer verilen kişilerin ölümleriyle ilgili söylemlerin bir bütün olarak değerlendirilmesi esas alınmıştır. Bu amaçla XVI-XIX. yüzyıllar arasında yazılmış tezkirelerden seçilen örneklerde ölümü ifade biçimleri ve bu bağlamdaki söyleyiş kalıpları değerlendirilmiştir. Tarihsel gelişim çizgisi de gözetilerek çalışmamıza dâhil tezkirelerin belirlenmesinde random yöntem tercih edilmiştir. Buna göre XVI. yüzyıldan Latîfî ve Beyânî; XVII. yüzyıldan Rızâ, XVIII. yüzyıldan Safâyî, Sâlim ve Esrar Dede, XIX. yüzyıldan ise Şefkat ve Fatin tezkirelerinden araştırmamızda yararlanılmıştır.

⁴ Filiz Kılıç, *Edebiyat Tarihimizin Vazgeçilmez Kaynakları: Şair Tezkireleri*, Kültür Bakanlığı E Kitap Arşivi, (E.T.20.06.2011) <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/dosya/1-219089/h/girisyazisi.pdf>

⁵ Yüzyıllara göre Türk Edebiyatında yazılmış tezkireler ve bu konuda yapılmış çalışmalarla ilgili **bkz.**: Mustafa İsen, “Türkçenin Biyografi Kaynakları, http://www.turkedebiyat isimlersozlugu.com/turkccenin_biyografi_kaynaklari.pdf (E.T: 15.02.2013)

Tezkire yazarlarının ölümle ilgili ifade kalıpları incelendiğinde, onların ölümüne bakışları ve ölümü ifade ediş biçimleri okurun ölüm gerçeği ile yüzleşmesine zemin hazırlamaktadır. Yazar, ölümüne şiirde olduğu gibi bir imge olarak yaklaşmak yerine, onun hayatın sonu olduğu gerçeğine çeşitli söyleyiş kalıpları içinde göndermelerde bulunmaktadır. Günümüzün biyografik eserlerinde ölüm, son derece yalın, sade ve sığ biçimde “...*tarihinde öldü/ veda etti/ hayattan ayrıldı*” gibi söyleyiş formlarıyla ifade edilirken tezkire yazarlarının dilinde modern yüzyılın söyleminden daha farklı ve daha zengin bir üslup çeşitliliği göstermektedir.

XVI. yüzyıl tezkirelerinde ölümü ifade etme anlayışı daha sınırlı kelime kadrosu ve dar bir çerçevede ele alınmışken sonraki asırlarda giderek zenginleşen bir üslup içeriği ile karşılaşılmaktadır. XVI. yüzyıla ilgili olarak Harun Tolasa da yapmış olduğu kapsamlı çalışmasında bu asrın tezkirelerinde adından söz edilmeyen pek çok şair olmasına karşılık ölümünden iki-üç kelime ile de olsa söz edilmeyen şair sayısının çok az olduğunu vurgularken tezkire yazarlarının bakış açısına işaret etmektedir (Tolasa 1983: 56-63). Tolasa'nın çalışmasıyla tezkireler üzerine başlayan sistematik araştırmalar yüzyıllara göre bu tür eserleri çeşitli yönleriyle ele almakta ve tezkire yazarının dünyasından şairin yaşamına, sanatına ve eserine köprü kurmakta, şairin kimlik sorununa ışık tutmaktadır. Tezkireler üzerine yapılan tenkidli metin çalışmaları yanında, yüzyıl bazında dönem özellikleri esas alınarak yapılan tematik araştırmalar bu anlamda tezkire geleneğinin önemini daha da belirginleştirmektedir.⁶

XVI. yüzyılın önemli tezkirelerinden, yaklaşık 334 şairin biyografisine dair bilgiler veren, Latîfi Tezkiresinde (Canım 2000) biyografik künyelerin ölüm kayıtlarından ziyade kişilik ve sanatlarıyla ilişkili olduğu görülmektedir. Kişilerin ölüm tarihleri ve biçimleriyle ilgili belirsizlikler tezkire yazarını, öne çıkan ve yaşanan devir ve dönem kayıtlarıyla ifade etmek durumunda bırakmış bu nedenle eserdeki kişilerin ölümlerine dair açıklamalar ya oldukça sınırlı kalmış, ya da hiç değinilmemiştir.

Latîfi eserinde yer verdiği kişilerin ölüm kaydını düşmek istediği durumlarda onları meslekleri ve yaşadıkları dönem açısından tasnif ederek ölüm bağlamında “...*müderris iken fevt oldu, ...Sultan Bayezid devrinin âhirlerinde fevt olmuştur, ...Bayezid devrinin âhirlerinde âhirete gitti*” gibi söyleyiş kalıpları içinde ifade etmektedir. Kişilerin ölümlerini anlatmak için çoğunlukla tercih ettiği “fevt olmak” söyleyişi yerine zaman zaman “*âhirete gitmek, gülşen-i bekâya nakl olmak, dehre vedâ etmek, kalilü'l-bekâ olmak, cânib-i bekâya gitmek*” gibi söylemlere de yer verdiği görülmektedir:

⁶ Harun Tolasa'nın çalışması yanında konuyla ilgili şu eserlere de bakılabilir: Pervin Çapan, 18.yy. *Tezkirelerinde Edebiyat Araştırma ve Tenkidi*, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 1993, 547s.(Basılmamış Doktora Tezi); Filiz Kılıç, XVII. YY. *Tezkirelerinde Şair ve Eser Üzerine Değerlendirmeler*, Akçağ Yayınları, Ankara 1998, Süleyman Solmaz, *Onaltıncı Yüzyıl Tezkirelerinde (Ahdî, Gelibolulu Âlî, Kınalızâde, Beyânî) Şâirin Dünyası*, Ankara, 2012.

“...Sultan Bayezid devrinde bir külhân-ı ‘inâdan Gülşen-i bekâya nakl oldu (s.227); ...ol haftada dâr-ı fenâdan cânib-i bekâya gider(s.241); ...hicret dokuz yüz kırk dördte iken hem-kîş olan dehrîlere ve dehre vedâ itdi(s.377); ...müddet-i ömr-i fâniseru’l-fenâve kalilü’l-bekâ olup(s.471), ...ol pîşvâya peyrev olmuşdur. (s.516)” şeklindeki kullanım örnekleri yazarın ölüm bağlamında dil ve üslup anlayışını yansıtmaktadır. Latîfî örneklerde de görüldüğü gibi ölüme dair söylemlerini ekseriyetle sade, yalın, kısa bir anlatım formu içinde aktarma yolunu tercih etmektedir. O, şairin ölüm anındaki durumu, ortamı, hâli, tavrı, ölüm sebebi gibi bilgilere ölüm vakti kadar sıklıkla yer verme eğiliminde değildir (Tolasa 1983: 59).

XVI. yüzyılın son tezkiresi olup 1598’de Beyânî tarafından yazılan ve 377 şaire ait biyografik bilgi içeren Tezkire-i Şuarâ’da⁷ ölüm bağlamındaki söylemler çok yer tutmasa da farklı kullanım formlarının kısa biyografik açıklamalar içinde yer aldığı görülmektedir. Beyânî, tezkiresine dâhil ettiği isimlerden ölüm kayıtlarına yer verdikleri için “*intikal et-, terk-i dünyâ-yı fânî ol-, âlem-i bekâya rihlet it-, bahr-ı fenâya gark ol-, ömri hatm ol-, hazân-ı memât ol-, âlem-i kudse irtikal et-, dünyadan güzer it-, kazâ-yı baht it-, mülk-i müte’âla intikal it-, cennet-i firdevse azîm ol-, hazret-i mevlâya teveccüh et-*” gibi birbirinden farklı söyleyiş kalıplarını tercih etmiştir.

Beyânî bazı kişilerin ölüm nedenlerine de yer vermektedir. Örneğin Cafer Çelebi’nin yeniçerilerle ilgili iftiraya maruz kalması sonucu, bu iftiraya inanan Sultanın gazabına uğrayarak canından olmasını “...yeniçeri Ca’fer Çelebi tahrîk eyledi diyü bühtân idüp i’tikâd virmekle fîg-i gazab-ı Sultânî ile terk-i dünyâ-yı fânî itmîşdür.” (s.40) sözleriyle açıklamaktadır. Benzer biçimde Dânişî’nin Mısır’a giderken denizde boğulması, “*Mısra gider iken keşf-i vücûdu tez bâd-ı mihnet-i rûzgârdan bahr-ı fenâya gark olmuşdur*” (s.64), Zînetî’nin genç yaşında hayata veda etmesi “...bahâr-ı hayâtına hazân-ı memât bedel olup vücûduna ser-menzil-i fenâ-mahall olmuşdur” (s.78), Salih Çelebi’nin dünya nimetlerinden uzaklaşarak âhirete gidişi “...dâmen-i menâsıb-ı dünyeviyyeden el çeküp tohm-ı emelin mezra’a-ı âhirete ekmişdür” (s.104) sözleriyle ifade edilirken yazarın ölüm bağlamında dil ve üslup özelliklerini belirli kalıplarla somutlaştırdığı görülmektedir.

1640’da yazılarak Sultan İbrahim’e sunulan ve 250’ye yakın şairin biyografik bilgilerini içeren XVII. yüzyıl tezkirelerinden Seyyid Mehmed Rıza (Zavotçu 2009) tarafından yazılan tezkirede de ölüme dair üslup özelliklerinin önceki yüzyılla paralellikler taşıdığı görülmektedir. Rıza Tezkiresinde yer verilen kişilerin ölümlerini ifade etmede genellikle “*bin kırkda Konya’da fevt oldu* (s.134), *binde Üsküdar’da fevt oldu* (s.173), *hudûd-ı ‘ısrinde vefât*

⁷ Aysun Sungurhan Eydurhan, *Beyânî, Tezkiretü’ş-Şu’arâ*, Kültür Bakanlığı E-Kitap, Ankara, 2008; Beyânî Tezkiresi her ne kadar içerdiği şairler ve bu şairlerin hayatlarına, eserlerine, şiirlerine dair yorum ve değerlendirmeleriyle yüzyılın bir başka önemli eseri Kınalızâde Hasan Çelebi Tezkiresi’nin özeti olarak görülmesi yanında çalışmaya dahil edilen tezkirelerin seçim yöntemi sebebiyle araştırmamızda yer almıştır.

eylemiştir (s.123)” gibi “*fevt ol-*” ve “*vefat eyle-*” kavramlarının tercih edildiği, bunun yanında az da olsa “*intikal eyle-, vedâ-ı âlem-i fânî ol-, rihlet eyle-*” gibi farklı yapıların da kullanıldığı görülmektedir. Rıza Tezkiresinde biyografilere kısa kısa yer verildiğinden yazarın ölüm bağlamındaki üslubu da hem sınırlı hem de tekdüze olmaktan öteye geçememiştir.

XVIII. yüzyılın tezkirelerine bakıldığında ise önceki yüzyılların tersine hem söyleyiş kalıplarının hem de üslup özelliklerinin çeşitliliği ve zenginliği dikkat çekmektedir. 1722’de yazılan ve 423 şaire ait bilgi veren Salim Tezkiresinde (İnce 2005) ölüm ve ölüm öncesi ile sonrası yaşantı alanlarını tavsif etmede birbirinden farklı kavramların yazarın üslup özellikleri arasında yer aldığı görülmektedir. Tezkire yazarının kişilerin ölüm bilgilerini verirken kullandığı ifadeler “*rihlet eyle-, güzâr eyle-, hurâm eyle-, ubûr eyle-, vefât et-, intikal et-, ihtiyâr et-, pervâz et-, terk et-, fevt ol-*” biçiminde birleşik yapılı ifadelerden oluşmaktadır. Yazarın kavram dünyasında yer verdiği bu tarz kullanımlar dünya ve âhiret algısında da çağrışım zenginliği oluşturmaktadır. Ölümle birlikte terk edilen dünya, fâniliği, geçiciliği, eskiliği gibi bir takım özellikleriyle ilişkilendirilerek “*âlem-i fânî, mahrec-i fenâ, dâr-ı fenâ, zâviye-i fenâ, âlem-i dünya, merhale-i dünya, dâr-ı meşakkat ve köhne cihân*” benzetmeleriyle birlikte kullanılmıştır. Ölümle terk edilen hayat olumsuz özellikleriyle tezkire yazarının söylemlerinde yer bulurken ölüm sonrası yaşam kalıcılığı, ebediliği, rahatlığı, yüceliği, ulviligi gibi özellikleriyle tavsif edilerek “*dâr-ı bekâ, deşt-i bekâ, mansıb-ı bekâ, karargâh-ı bekâ, tekye-gâh-ı bekâ, cânib-i bekâ, âlem-i rahat, rahmet-i Rahmân, ravza-i Rıdvân, dâr-ı naîm, evci âlâ ve ukbâ*” benzetmeleriyle kullanılmıştır.

“...dest-i hasm-ı ecelden rehâ bulmayup sene bin yüz yigirmi hudûdunda devât-ı sim-eşân-ı dehâni ve peş-tahte-i vücûd-i irfânî ile ru-be-râh-ı mehkeme-i Kirdigâr ve dâr-ı fenâdan karargâh-ı bekâyâ güzâr eyledi.” (s.182); “Sene bin yüz otuz üç hilalinde vazife-i hayattan mütekaid olup intikal eyledi.” (s.354); “...bin yüz altı Ramazan-ı şerifinde bu merhale-i fenadan ubûr eyledi.” (s.675); “...bin yüz yigirmi dört cumada-yı ahiresinde azîm-i dâr-ı beka olup reh-rev-i dâr-ı nimet-i mütevasıl ve rahik-i rahmet-i rahmana vasıl oldular.” (s.483); “...sene bin yüz yigirmibir tarihinde terk-i zaviye-i fena ve azm-i tekyegâh-ı bekâ eyledi.” (s.624) Sâlim tezkiresinden alınan bu örnekler ölüm bağlamında yazarın nesir üslubunu da yansıtmaktadır.

1720’de yazılan ve 484 şair hakkında bilgi veren Safâyî Tezkiresi (Çapan 2005) de ölüm ve ölüme dair söylemlerinde Sâlim Tezkiresi ile paralellik göstermektedir. Safâyî, tezkiresinde yer verdiği kişilerin ölümlerini, “*pervâz et, irtihal et-, rihlet et-, terk et-, âgâz-ı makâm et-, intikal et-, sefer eyle-, tayy-ı sicil-i hayat , tayy-ı defter-i hayat, tayy-ı tomâr-ı defteri hayat, tayy-ı rûz-ı namçe-i hayat et-, göç-, fevt ol-, huld-berîn ol-, hâmuşân ol-, câm-ı memât ol-, fenâ ol-, tâ’ir ü şitâbân ol-*” yapılarıyla ifade ederken terk edilen hayatın geçtiği dünyayı “*medrese-i fenâ, defter-i hayât, hakdân-ı fenâ, âlem-i fânî, cihân-ı fânî, âlem-i hâkî, tekye-i fenâ, hâne-i köhne cihân, tarîk-i*

zâviye-i fenâ, vedâ-ı âlem-i fânî, seng-i fenâ, mansub-ı hayât” formlarıyla tavsif eder.

Sâfâyî’ye göre ölüm sonrası yaşam “*küngüre-i eflâk, merhale-i bekâ, evc-i bekâ, râh-ı bekâ, mülk-i bekâ, tekye-gâh-ı bekâ, gülşen-i bekâ, mu’abbir-i bekâ, zâviye-i bekâ, buka-ı bekâ, güzergâh-ı bekâ, azîm-i bekâ, âsâyışgâh-ı ukbâ, dârü’ş-şifâ-yı ukbâ, fezâ-yı ukbâ, âşiyân-ı ukbâ, fezâ-yı adem, cennet-i adn, dâr-ı cinân, riyâz-ı cinân, cinân-ı âliyât, âlem-i evc, dârü’n-naîm, dârü’l-huld, vâdi-i hâmuşân*” gibi ayrıntılı tavsiflerle ele alınırken yazarın ölüm bağlamında dil ve üslup özelliğinin çeşitliliğini de ortaya koymaktadır. Tezkireden alınan aşağıdaki kullanım formları bu bağlamda incelendiğinde yazarın da üslup özelliklerini tespit etme noktasında belirleyici olmaktadır:

“...bin yüz ondört hududunda azîm-i merhale-i bekâ olmuşdur.” (s.106)

“...bin yüz senesinde ravza-i memâlik-i İslâmiyye’ye vezide olan tünd-bâd-ı fetâratda gül-berg-i vücûdu hazan-reside-i fenâ olup...” (s.198)

“...bin yüz senesinde ordu-yı hümâyun Sofya sahrâsında meks üzre iken fezâ-yı ademe irtihal etmiştir” (s.112)

“...bin yüz üç hududunda tayy-ı sicil-i hayat etmiştir.” (s.148)

“...bin seksen sekiz senesinde hırâmân-ı çemen-zâr-ı huld-berîn olmuşdur.” (s.152)

“...bin doksan sekiz senesinde Belgrad nâm mahalde cür’a-keş-i câm-ı memât olmuşdur.” (s.176)

“...bin yetmiş beş hududunda murg-ı rûh-ı revân-ı pâki küngüre-i eflâke rihlet ve cennet-i adne azîmet etmekle vefâtına Şeyh Mehmed Nazmî bu tarihi nazm etmiştir: Cennet Efendi’ye ola dâr-ı cinân mekân. Üsküdâri Nâlî dahi bu tarihi nazm etmiştir: Ehl-i cennet aldı büyük Cennet’in” (s.148)

XVIII. yüzyılın sonlarına doğru yazılan ve belli bir gruba münhasır kaleme alınan Tezkire-i Şuarâ-yı Mevleviyye’de de ölüm bağlamında dil ve üslup söylemlerinin çeşitliliği dikkat çekicidir. Yüzyıl tezkirelerinde görülen bu üslup zenginliği aynı zamanda Osmanlı nesir dilinin geldiği noktayı da yansıtması açısından önemlidir.

1796’da yazılan Esrar Dede Tezkiresinde (Genç 2000) yer alan 211 biyografik künye incelendiğinde Esrar Dede’nin ölümüne dair söyleminde öbür dünyaya geçmek anlamındaki “intikal etmek” ifadesinin “*intikâl-i âlem-i illiyûn, intikâl-i âlem-i ukbâ buyurup, tarih-i intikalleri, intikal-i ahret, feci’a-i intikalleri, intikal-i dâr-ı bekâ*” gibi çeşitli kullanım formlarıyla birlikte yoğunluğu dikkat çekicidir. Bu söyleyiş kalıpları arasında ölen kişinin cennetin en yüksek katına, ahret âlemine, sonsuzluk evine geçmesi gibi anlamlar ölüm karşılığında tercih edilmiştir.

Esrar Dede ölümle ilgili söylemini yer, yurt, ev anlamındaki “dâr” ifadesiyle birlikte kullandığı “*intikâl-i dâr-ı beka, azîm-i dâr-ı bekâ*” gibi terkipler içinde de kullanarak ölüm sonrası asıl kalıcı olan mekâna, dikkat

çekmiş ve ahiret âleminin kalıcılığına karşılık dünya hayatının geçiciliğini bir tezat olarak *“terk-i dâr-ı fenâ eyledi, azim-i âlem-i bekâ olmuşlar”* gibi söyleyiş kalıplarıyla dile getirmiştir.

Aynı minvalde Esrar Dede, ölümün ahiret âlemine gidilen bir yolculuk olduğunu ve ahiretin sonsuzluk çölüne teşbih edilmesiyle çıkılan bir seyahatten ibaret oluşunu *“seyahat-ı deşt-i bekâ”* terkihiyle ifade etmiştir. Ölüm ve ölüm sonrasındaki belirsizlikler, gizlilik, yalnızlık ve çaresizlik, *“pinhân-ı mahfaza-i lahd olmuşdur”* tarzındaki söyleyiş biçimiyle aktarılmaktadır.

Esrar Dede tezkiresinde, Mevlevî geleneğinden gelen pek çok kişinin ölümleriyle ilgili suskun ve sessiz gibi benzetmelerde de bulunmakta *“nâil-i mesned-i hâmuşân ve vâsil-ı rahmet-i Rahmân olmuşlar”* biçimindeki kullanımlarla onların sessizliğe nail olmalarıyla Sevgili'nin rahmetine erişmeleri arasındaki ilişkiyi vurgulamıştır. Tezkire yazarının üslup anlayışı içinde ölen, âhiret âlemindeki ruhların bahçesine salınarak arz-ı endâm etmekte, *“hadikatü'l-ervahı âlem-i kudse hırâm itmişdür”* biçimindeki yaklaşımı tasavvufi söylemle âşık ile mâşuk arasındaki vuslatı ve bezm-i elesti düşündürmektedir.

Esrar Dede eserinde zaman zaman ölen kişinin ruhunu kuşa teşbih ederek ölüm vâki olduğunda bu kuşun kanatlanıp sevgiliye doğru yükselişini *“mürg-ı rûh-ı pür-nûrları pür-tâb-ı âlem-i envâr ve mülhak-ı şu'le-i dîdâr-ı yâr olmuşdur”*, *“pervâz-ı evc-gâh-ı kuds buyurmuşlar”* gibi kalıplarla ifade etmiştir.

1730-1814 tarihleri arasında yetmiş 125 şair hakkında bilgi veren Şefkat Tezkiresinde⁸ ise şairlerin ölümleriyle ilgili tezkire yazarının tercihi ekseriyetle *“vefat etmişdir/ eylemişdir, fevt olmuşdur”* biçimdeki klişe ifadelerin kullanılması yönündedir. Ancak bununla birlikte ölüme bakışta, *“mürg-ı rûhı kafes-i tenden cinâna pervaz eylemişdir, irtihâl-i dâr-ı bekâ eylemişdir, dünyâ-yı fâniden ukbâya irtihal eylemişdir, dâr-ı cemâle teşrif buyurmuşlardır, devr-i bekâ eylemişdir, azîm-i makâm-ı illiyyûn olmuşdur, terk-i dâr-ı fenâ ve azîm-i fûshat-sarây-ı bekâ olmuşdur”* tarzındaki üslup biçimleriyle gönül kuşunun ten kafesinden cennete kanatlanması, ebedî âleme göçmesi, fani hayattan ayrılması, cennetin en yüce katına yükselmesi gibi çeşitli anlam yüklemeleriyle bir arada kullanılarak kültürün ve geleneğin yaklaşım biçimleri yansıtılmaya çalışılmıştır.

Fatin Efendi'nin Hatimetü'l-Eş'âr adıyla bilinen ve 1855'de yazılan tezkiresinde yer alan 672 şaire ait biyografik künye tarandığında Fatin'in de ölümle ilgili söyleyişlerinde oldukça geniş bir çerçevede hareket ettiği görülmektedir. Fatin ölüm sonrası hayatı ikili terkiplerle ifade etme konusunda hassasiyet göstermiş ve bu tarz kullanımlarında terkinin ilk sözcüğünü ev, yer, yurt anlamındaki “dâr” söylemiyle karşılayarak biyografik üslubu içinde şu kullanımlara yer vermiştir: *“dâr-ı âhiret, dâr-ı bekâ, dâr-ı karâr, dâr-ı selâm,*

⁸ Filiz Kılıç, *Tezkire-i Şuarâ-yı Şefkat-i Bağdâdî*, Kültür Bakanlığı, E-Kitap, s.17-18.

dâr-ı ukbâ, dâr-ı sürûr, dâr-ı na'îm"vb. gibi. "dâr" kavramına yer vermediği durumlarda ise "*bahr-ı rahmet, hankâh-ı bekâ, cennetü'l-me'vâ, halvetsaray-ı ukbâ, gülzâr-ı cinân, semâhâne-i bekâ, ebr-i rahmet-i bî-gâyât, âzim-i gülzâr-ı naîm, geşti-i hayâtı garik-i bahr-ı memât, dest-keş-i âlem-i pür-giş, âzim-i dâr-ı me'vâ, âzim-i dârü'l-cinân, rûhu şâh-ı Tûbâ'da âşiyân-sâz*" biçimindeki söyleyiş özellikleri ile ölüm sonrası varılacak yer tezkire yazarının bakış açısıyla tavsif edilmektedir Fatin, insanların ölümle terk ettiği dünya hayatını "*mâtem-gâh-ı fenâdan nüzhet-fezâ-yı ukbâya nakl ü rihlet eylemek, çile-hâne-i fenâdan semâ-hâne-i bekâya müntakıl olmak*" formundaki söyleyişleriyle çilehane ve mâtem tutulan yer olarak yansıtmaktadır.

Sonuç olarak edebî geleneğin içinde ciddi bir boşluğu dolduran ve edebiyat tarihi için birincil kaynak durumundaki şuarâ tezkireleri, yer verilen kişilerin biyografik künyeleri açısından da oldukça önemlidir. Şairle ilgili bilinenlerin tespit edilerek aynı zamanda şairlik yönü de bulunan tezkire yazarının gözünden değerlendirilmesi ve eserinde yer alması türün edebiyat tarihi açısından önemini vurgulaması yanında şairlerle ilgili poetik yaklaşımları da içermektedir. Bu anlamda eserin ait olduğu kültürün fiziksel arka planı kadar duygu ve düşünce planı da önem kazanmaktadır. Ölüm kavramını duygu, düşünce, hayal ve gerçek boyutuyla yaşayan ve yaşatan bir kültürün, dile yansıyan söylemindeki çeşitlilik ve duygu yoğunluğu aynı zamanda kültürel bir zenginliktir. Tezkirelerdeki biyografik künyelerin ölümleriyle ilgili olarak tezkire yazarları bir taraftan (*fevt olmak, vefat etmek, göçmek*, gibi) klişe ifade yapılarını tercih etmişler, diğer yandan yüzyıllara göre sanatının ve devrinin estetik anlayışını, yetiştiği kültür, aldığı eğitim ve dile olan hâkimiyetleri ölçüsünde sanatlı söyleyiş formları geliştirerek bunları nesir geleneği içinde sıklıkla kullanmışlardır.

KAYNAKLAR

CANIM, Rıdvan (2000), *Latîfî Tezkiretü'ş-Şuarâ ve Tabsiretü'n-Nuzamâ*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, Ankara.

ÇAPAN, Pervin (1997), "Biyografik ve Edebî Bir Değer Olarak 18.yy. Tezkirelerinde Vefat Kaydı", *Celal Bayar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.1, s.208-221.

ÇAPAN, Pervin, (2005), *Tezkire-i Safâyî*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara.

ÇİFTÇİ, Ömer (2012), *Hâtîmetü'l-Eş'âr (Fatin Tezkiresi)*, Kültür Bakanlığı E Kitap Arşivi, <http://ekitap.kulturizm.gov.tr/dosya/1-219117/h/metin.pdf>

GENÇ, İlhan, (2005), *Tezkire-i Şuarâ-yı Mevleviyye*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara.

İNCE, Adnan, (2005), *Tezkiretü'ş-Şuarâ Sâlim Efendi*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara.

İSEN, Mustafa, “Türkçenin Biyografi Kaynakları”,
http://www.turkedebiyatilisimlersozlugu.com/turkccenin_biyografi_kaynaklari.pdf

İSEN, Mustafa, (1994), *Acıyı Bal Eylemek-Türk Edebiyatında Mersiye*, Ankara.

İSEN, Mustafa, (2010), *Tezkireden Biyografiye*, Ankara.

KILIÇ, Filiz, *Edebiyat Tarihimizin Vazgeçilmez Kaynakları: Şair Tezkireleri*, Kültür Bakanlığı E-Kitap Arşivi,
<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/dosya/1-219089/h/girisyazisi.pdf>

KILIÇ, Filiz, *Tezkire-i Şuarâ-yı Şefkat-i Bağdâdî*, Kültür Bakanlığı, E-Kitap Arşivi, s.17-18. <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/dosya/1-219126/h/giris.pdf>

SOLMAZ, Süleyman, (2012), *Onaltıncı Yüzyıl Tezkirelerinde (Ahdî, Âlî, Kınalızâde, Beyânî) Şairin Dünyası*, Ankara.

SUNGURHAN, Aysun Eyduvan, (2008), *Beyânî, Tezkiretü’ş-Şu’arâ*, Kültür Bakanlığı E-Kitap, Ankara, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/dosya/1-215416/h/giris.pdf>

TOLASA, Harun, (1993), *Sehî, Latîfî, Âşık Çelebi Tezkirelerine göre 16. Y.Y. ’da Edebiyat Araştırma ve Eleştirisi I*, İzmir.

Türkçe Sözlük, (2005), Türk Dil Kurumu, Ankara.

ZAVOTÇU, Gencay, (2009), *Rıza Tezkiresi*, İstanbul.